

JACQUES DERRIDA,
PISANJE I RAZLIKA

Prevela Vanda Mikšić
Naklada Šahinpašić
Sarajevo/Zagreb, 2007.

Natko
Klobučar

Prijevod zbirke eseja *Pisanje i razlika (L'écriture et la différence)* (Derrida, 2007.) koji je predmet ovog prikaza hrvatski čitatelji dobili su 2007. u prijevodu Vande Mikšić, punih četrdeset godina nakon prve objave francuskog izvornika. Važno je napomenuti da 1967. godine Jacques Derrida nije objavio samo *Razliku i pisanje*, već još dvije važne i utjecajne knjige: *Glas i fenomen (La voix et le phénomène)*¹ i *O gramatologiji (De la grammatologie)* (Derrida, 1976.). Iako se može činiti pomalo neobičnim simultano objaviti čitavo desetljeće rada, dublji ulazak u Derridin rad otkriva razlog tome. Razlog takvog dramatičnog istupa na scenu sadržan je u činjenici da riječi kojima barata Derrida, teme, filozofi i tekstovi koji čine golem raspon njegovog interesa uvijek više manje referiraju jedni na druge. Rečeno drugačije, Derrida zapravo na nekoj razini doista uvijek piše o istome, o rekonfiguracijama istoga. Upravo iz tog razloga svaki pokušaj da se o nekom Derridinom tekstu ili aspektu njegova rada nešto napiše ili kaže postaje problematičan, jer nužno za sobom povlači uvijek još širi kontekst, nešto drugo kao dometak. Napisati nešto o Derridi i dekonstrukciji neizbježno znači napisati nešto o pisanju/pismu, logocentrizmu, metafizici prisutnosti itd. Ali time je upravo nešto rečeno o dekonstrukciji. U 'Pismu japanskom prijatelju' (Derrida, 1983.) Derrida piše da ga riječ 'dekonstrukcija' zanima samo u određenom kontekstu, a to je zapravo kontekst čitavog diskurza koji prati tu riječ i koji je determinira i biva determiniran njome. Stoga nije čudno da je Derrida sam rekao da knjiga 'O gramatologiji' može biti čitana kao umetak u sredini *Pisanja i razlike*, ali također i obrnuto.²

Écriture se prevodi kao pismo ali i kao čin i proces pisanja. Pisanje je kao predmet Derrida ekstenzivno obradio u *O gramatologiji*. Kao svojevrsno terminološko čvorište pisanje za sobom povlači

1 — Čitatelji koji još uvijek čekaju na hrvatski prijevod ove knjige, u međuvremenu se mogu referirati na srpski prijevod Zorana Jankovića: Derida, Žak (1989). *Glas i fenomen: uvod u problem znaka u Husserlovoj fenomenologiji*. Beograd: Istraživačko izdavački centar SSOS.

2 — '(...) Derrida first says that De la grammatologie can be considered a bipartite work in the middle of which one could insert L'écriture et la différence. (...) Inversely, Derrida goes on to say, De la grammatologie can be inserted into the middle of L'écriture et la différence... ' (Bass, 2002.)

186 golemu mrežu de Saussureove lingvistike, strukturalizma, fenomenologije, Rousseaua, Platona itd. Ono što se na prvi pogled čini kao model dekonstrukcijskog manirizma, obrtanje hijerarhijski strukturirane binarne opozicije (u ovom slučaju to je par pismo-govor), zapravo je gesta usmjerena dovođenju hijerarhije i same njene mogućnosti u pitanje svojevrsnim izjednačavanjem epistemološkog i ontološkog statusa pisma i govora. Derridino inzistiranje na pismu nije pokušaj da se pismu pridoda položaj izvornosti, unutrašnjosti, položaj transcendentnog označenog (položaj za koji Derrida tvrdi da je bio povlastica govora u metafizici Zapada), jer to bi bilo protivno čitavom njegovom projektu, već pokušaj da se suspendira mogućnost hijerarhije, ili da se svijesti razotkrije autosubverzija skrivena u takvoj hijerarhiji. Suština pisanja je 'emancipiranje značenja u odnosu na svako aktualno područje percepcije' (Derrida, 2007: 13).

Drugi dio naslova, *razlika*, usko je vezan za drugi važan kompleks, *différance*, (uobičajeno se na hrvatski prevodi kao *diferancija*; Biti, 2000: 67) koji je modifikacija francuskog glagola *différer*, koji u sebi sadrži dva značenja, razlikovati i odgoditi. U toj modifikaciji glas *a* (ili bolje rečeno graf *a*) na mjestu standardnog *e* ilustrira s jedne strane nesvodivost pisma na obično pomagalo govoru, jer francuski (iz)govor ne može razlikovati *différence* i *différance* bez pomoći pisma. Budući da sam sadrži svojevrsnu razliku između *a* i *e*, *razliku* u *pisanju*, *différance* istovremeno referira na de Saussureovu tezu o jeziku kao sistemu razlika, a kroz pomak/odgodu (vremensku kao i prostornu) i na prastaru tezu o pismu općenito kao reprezentantu prostorno i vremenski neprisutnog. Tim slojevima višeznačnosti i neodlučnosti pridružuje se dvoznačnost nastavka *-ance*, koji istovremeno može tvoriti i pasivni i aktivni oblik. Kao odgoda vlastite definicije, značenja i odlučivosti koja time postaje nešto što se opire biti uključeno u klasično definirane odnose jezika, *différance* nije ni riječ ni koncept (Derrida, 1973: 130). Grafem se inauguriira u filozofem i između ostalog postaje radikalizacija de Saussureove strukturalne lingvistike, detaljnije provedene u 'O gramatologiji', i otpor kategorizaciji unutar okvira metafizike prezencije.

Derridina kritika strukturalizma nije nipošto jednostavno odbacivanje strukturalizma, nego upozoravanje na logocentrizam

sadržan u de Saussureovom 'Općem tečaju', na problematičnost favoriziranja sinkronijske strukture nad historičnošću i genetskim mišljenjem s jedne strane, i svojevrsnog shematizma u radu pojedinih autora koje se smatra strukturalistima s druge strane. Derrida je zapravo blizak strukturalizmu:³ 187

'Strukturalistički stav, kao i naš današnji položaj spram jezika, nisu tek trenuci u povijesti. Prije će biti čuđenje kroz jezik kao podrijetlo povijesti. Kroz samu povijesnost. Spram mogućnosti govora i uvijek već u njemu, to je i ponavljanje, konačno priznato te konačno prošireno na dimenzije svjetske kulture, ponavljanje iznenađenja koje se ne može mjeriti ni s jednim drugim i koje je uzdrvalo ono što nazivamo zapadnom mišlju, odnosno onu misao čija se cijela sudbina nalazi u širenju vlastita carstva u mjeri u kojoj Zapad sužava svoje.' (Derrida, 2007: 2)

I nešto niže:

'Nema, dakle, ničeg paradoksalnog u tome da strukturalistička svijest bude katastrofična svijest, istodobno rušena i rušilačka, destrukturirajuća, kakva je svaka svijest, ili barem dekadentni trenutak, razdoblje svojstveno svakom kretanju svijesti.' (Derrida, 2007: 4)

Derridin je pristup radikalizirati temeljne pretpostavke strukturalizma dok se ne pokažu disfunkcionalnima u okvirima klasične konceptualnosti. 'Snaga i značenje', prvi esej u zbirci, bavi se upravo golemim povijesnim značajem pojave strukturalizma i

3—'To deconstruct was also a structuralist gesture or in any case a gesture that assumed a certain need for the structuralist problematic. But it was also an antistructuralist gesture, and its fortune rests in part on this ambiguity. Structures were to be undone, decomposed, desedimented (all types of structures, linguistic, 'logocentric',

'phonocentric' – structuralism being especially at that time dominated by linguistic models and by a so-called structural linguistics that was also called Saussurian – socio-institutional, political, cultural, and above all and from the start philosophical.)' (Derrida, 1983)

188 njegovih posljedica za razumijevanje znaka, značenja i smisla općenito. Derridino razumijevanje ga vodi na mjesta gdje se epistemologija, ontologija i teologija dodiru.

‘Pisati ne znači samo znati kako nije nužno da pisanjem, stilskim vrhom, prođe samo najbolji, kao što je to mislio Leibniz o božanskome stvaranju, ni da taj prolazak bude voljan, ni da zapisano beskonačno izražava svijet, da mu nalikuje i uvijek ga drži na okupu. To znači i ne moći postići da značenje apsolutno prethodi pisanju: time na ljestvici spuštamo značenje, ali istodobno podižemo upisivanje. (...) Pisati znači znati da ono što se još nije dogodilo u slovu nema drugog prebivališta, ne čeka nas kao propis (la prescription) na nekom **τοπος ουρανιος** ili u nekom božanskom razumu. Značenje mora čekati da bude izrečeno ili napisano da bi samo sebe nastanilo i postalo ono što za razliku od sebe jest: značenje.’ (Derrida, 2007: 11)

Smisao i značenje dislociraju se u prostoru i vremenu. Strukturalistički obrat, kao *dogadaj*, omogućio je povijesni uvid u konstantu metafizike prezencije na Zapadu. Različite metafore i središta, koja su kroz povijest metafizike na različite načine upravljala tumačenjem i istraživanjem smisla, kroz koncepciju znaka u strukturalnoj lingvistici dobivaju mogućnost vlastite dekonstrukcije.

Derrida se direktno vraća na probleme strukture i značenja pred kraj knjige, u eseju ‘Struktura, znak i igra u diskurzu humanističkih znanosti’, koji se, osim strukturalizmom i logocentrizmom, približe bavi antropologijom Levi-Straussa i njegovim nastojanjima da izađe na kraj s problemom opozicije priroda-kultura u kontekstu problema rodoskrvuća, te problemom ahistoričnosti metode analize mita modelirane prema De Saussureovoj sinkronijskoj lingvistici. Određeni smjer mišljenja između sinkronije i povijesti dade se naslutiti u eseju ‘Geneza i struktura’ i fenomenologija’. Kroz tumačenje Husserlove fenomenologije Derrida formulira načelno pitanje odnosa samih pojmova *geneza* i *struktura*, o njihovom semantičkom odnosu. Ono što Derrida u Husserla nalazi kao fenomenologijski posao uvijek

je usmjereno anticipacijom prema nečemu. Tu se u fenomenološkoj svijesti otkriva stanovita teleološka komponenta, a telos sam kao kao neka vrsta 'razrješenja' dijalektike struktura-geneza: 189

'Budući da je *Telos* potpuno otvoren, budući da je sama otvorenost, reći da je on najmoćniji strukturalni apriori povijesnosti ne znači odrediti ga kao statičku i determiniranu vrijednost koja bi formirala (*informerait*) i zatvorila (*enrefmerait*) genezu bitka i smisla. On je konstantna mogućnost, samo rođenje povijesti i smisla postajanja uopće. On je, dakle, strukturalno sama geneza, kao podrijetlo i kao postojanje.' (Derrida, 2007: 181)

Vratimo se na trenutak na 'Strukturu, znak i igru u diskurzu humanističkih znanosti' radi još jednog citata:

'Moguće je pokazati da su svi nazivi temelja, načela ili središta uvijek označavali konstantu neke prisutnosti (*eidōs, arche, telos, energeia, ousia* /esencija, egzistencija, supstancija, subjekt/, *aletheia*, transcendentalnost, svijest, Bog, čovjek itd.).' (Derrida, 2007: 298)

Čitav Derridin rad nastoji pokazati kako upravo ti interpretativni i deduktivni centri u sebi sadrže mogućnost dovodenja u pitanje vlastite utemeljenosti, mogućnost dekonstrukcije. U tom smislu je *telos* s jedne strane prisutan kroz upravljanje interpretacijom i istraživanjem, a s druge strane dislociran vremenski, kao nešto što uvijek tek treba doći, kao predmet žudnje, a time i kao vezivno tkivo između historijskog i strukturalnog mišljenja.

Derrida svoj osjećaj za dijalektičko mišljenje duguje velikim dijelom Hegelu, što se jasno vidi u eseju 'Od uže do opće ekonomije' podnaslovljenom 'Bezrezervni hegelijanizam'. Derridina analiza višeznačnog i kontradiktornog Hegelovog pojma *Aufhebung* nije samo tumačenje Hegela ili tumačenje Battailleovog tumačenja Hegela nego i svojevrsno indirektno tumačenje osebnosti vlastitog pisanja. *Aufhebung* je termin koji u sebi sadrži značenja prekoračivanja

190 i premašivanja ali istovremeno i zadržavanja, konkretno u slijedu teza-antiteza-sinteza, gdje sinteza premašuje tezu i antitezu, ali istovremeno u sebi zadržava nešto od obje. *Différance* je, kao i mnogi drugi momenti Derridinog rada, jednim dijelom bez sumnje svojevrsni odjek, mišljenje na tragu *Aufhebunga*. Pisanje koje Derrida prakticira uvijek je u potrazi za sličnim kontradiktornim terminima koji suspendiraju konačni sud, značenje, a zapravo i mogućnost svođenja na formalnu logiku. U 'Nasilju i metafizici', tekstu o još jednom važnom izvoru svojeg pisanja, Emmanuelu Levinasu, Derrida se bavi Levinasovom analizom iskustva *drugog*. Upravo u mukotrpnjoj analizi *drugog* Derrida locira Levinasovo osporavanje te logike ne-proturječja: '... sve ono što Levinas naziva 'formalnom logikom', osporeno je u samom korijenu. Taj bi korijen bio ne samo korijen našeg jezika, nego i cijele zapadne filozofije, osobito fenomenologije i ontologije.' (Derrida, 2007: 96)

Međutim, u nužnosti tog korijena sadržana je i mogućnost same filozofije. S druge strane logosa nalaze se tišina, i ludilo. Derridina kritika Foucaultove analize povijesti ludila nalazi uporište upravo u činjenici da se povijest ludila *samog*, a ne povijest aproprijacije ludila od strane *ratia*, što je deklarativno Foucaultova namjera, ne može ispisati nikakvim jezikom, budući da sama gesta takvog pokušaja zapada u nasilnu aproprijaciju ludila u okvire razuma. Naime, filozofski diskurz po definiciji mora umaknuti ludilu. Polaganjem prava na razumljivo značenje diskurz se zapravo *normalizira*:

'Foucault kaže: 'Ludilo je odsutnost djela.' To je temeljna bilješka u njegovoj knjizi. No djelo počinje najelementarnijim diskurzom, prvom artikulacijom značenja, rečenicom, sintaktičkim početkom jednoga 'kao takav', budući da ispisivanje rečenice znači očitovanje nekog mogućeg značenja. Rečenica je po esenciji normalna. Ona u sebi nosi normalnost, to jest značenje, u svakom smislu riječi, osobito Descartesove. Ona u sebi nosi normalnost i značenje, kakvo god, uostalom, bilo stanje, zdravlje ili ludilo onoga koji je izgovara ili preko kojega prolazi i kod kojega, u kojem se artikulira. U

svojoj najoskudnijoj sintaksi logos je razum, i to već povijesni razum. A ako je ludilo, općenito, onkraj svake patvorene i determinirane povijesne strukture, odsutnost djela, onda je ludilo, po esenciji i uopće, tišina, oduzeta riječ, u cezuri i rani koje načinju život kao povijesnost uopće.' (Derrida, 2007: 57)

'Pisanje i razlika' u obliku niza eseja okuplja nevjerojatan broj tumačenja rada raznih filozofa i golem spektar problema: strukturalizam, lingvistika, Levi-Strauss i antropologija, Freud i psihoanaliza, metafizika drugog i Levinas, pitanje ludila i arheologije s Foucaultom i Descartom, Husserl i fenomenologija, svijest, kazalište Antonina Artauda, književnost Edmunda Jabesa, Hegelova dijalektika itd. Mjesta gdje se te naizgled heterogene tematike dodiruju i isprepliću zapravo su ključna. Naime, iščitavati Derridine tekstove znači uvidjeti veze između ontologije, jezika, smisla i ludila.

Odgovor na pitanje 'Što je dekonstrukcija?' ne smije biti shvaćen kao pokušaj definicije ili logičke predikacije, već odgovor (ako on kao takav uopće postoji) leži u stanovitoj vrsti čitanja i pisanja, prečitavanja i preispisivanja, možda čak barthesovskog praćenja *tkanja* Derridinog rada, čitavog diskurza koje vuče za sobom, rada koji se nikako ne može dovršiti usvajanjem kakve taksonomije ili liste namjera, termina i definicija. *Dekonstrukcija* ne subsumira *différance*, *trace*, *écriture*, *supplement*, *marge*, *parergon* itd., lista je nedovršiva.⁴ Nažalost, unatoč stalnim Derridinim apelima da se dekonstrukciju ne svodi na metodu i da joj se ne pridaje stabilna definicija, većina negativnih kritičara učinilo je baš to, sveli su je na metodu, manirizam, i opisali njene postupke. Najčešći postupak takvih kritičara svodi se na banaliziranje Derridina rada da bi ga se onda razotkrilo kao banalnog. Sama fiksacija na riječ 'dekonstrukcija' upravo je proizvod potrebe za diskurzivnom ekonomičnošću. Ali razlika između adekvacije i ekonomije je ključna. Što je ta riječ trebala 'značiti' i

4 — 'By definition, the list can never be closed, and I have cited only names, which is inadequate and done only for reasons of economy. In fact I should have cited the

sentences and the interlinking of sentences which in their turn determine these names in some of my texts.' (Derrida, 1983)

192 što je kroz masovnu upotrebu počela značiti dvije su različite stvari. Temeljne filozofske geste Derridinog rada moguće je u velikoj mjeri ekstrapolirati iz bilo kojeg njegovog teksta (jer na jednoj razini uvijek piše o sličnim strukturnim i metafizičkim problemima), pa tako i iz 'Pisanje i razlika'. Međutim, sama riječ 'dekonstrukcija' u toj se knjizi prvi put pojavljuje tek na 211. stranici. Iako uzorci u Derridinim tekstovima (pa makar gramatički) nedvojbeno postoje, iako parafraziranje, strukturiranje i definiranje imaju stanovitu vlastitu pedagošku vrijednost, čitatelju otvorenom za Derridine tekstove uvijek će ostati osjećaj da je nešto izgubljeno u prijevodu. Što onda preostaje od pokušaja da se parafrazira rad koji se širi u toliko mnogo smjerova i slojeva? Između rizika izdaje banalizacijom i potrebe da se ipak koherentno protumači neki tekst preostaje pokušaj da se ponovno pročita, da se reiterira neki aspekt, moment ili gesta Derridinog mišljenja, da se naprosto prate njegovi tragovi. Jednostavno prikazati o čemu se radi čini se nemogućim kada je sama materija postavljena na načelnom izbjegavanju klasičnog zahtjeva filozofske argumentacije, a to je mogućnost da se formalizirano, logički, reformulira argument, bez dvosmislenosti i ostatka, bez potrebe za dodatkom. Iz te nemogućnosti postaje jasno da Derrida nije klasičan filozof. Njegovi termini i uvjeti (ne)determinirani su upravo otporom prema formalizaciji nedvosmislene propozicije.⁵ Tu se radi o velikim ulozima. Što mora biti stavljeno na kocku da bi se razgovaralo u terminima, drugim riječima *pod uvjetima*, dekonstrukcije? Zasigurno klasični koncepti smisla i razuma jesu na kocki, ali potencijalni dobici širenja obzora smisla, koherentnosti, tumačivosti i razumljivosti za filozofiju su golemi. Optužiti Derridu za iracionalnost ili brkanje retorike i logike čini se kao potpuni promašaj i filozofska kratkovidnost (pogotovo uzevši u obzir njegovu kritiku Foucaulta), jer Derrida pokušava pokazati da su retorika i logika u dosluhu, da uvijek već jesu pobrkane, i to u nerazmrsivo klupko. Da parafraziramo Derridu: Logika, trebalo bi reći Gramatika.

5 — 'As you know, one of the principal things at stake in what is called in my texts 'deconstruction' is precisely the delimiting of

ontology and above all of the third person present indicative: S is P. ' (Derrida, 1983)

LITERATURA

- Biti, Vladimir (2000). *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Derrida, Jacques (1983). 'Letter to a Japanese friend'. URL: http://lucy.ukc.ac.uk/simulate/derrida_deconstruction.html, 04. 08. 2010.
- Derrida, Jacques (1976). *O gramatologiji*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Derrida, Jacques (2007). *Pisanje i razlika*. Sarajevo/Zagreb: Šahinpašić.
- Derrida, Jacques (1973). *Speech and phenomena*. Evanston: Northwestern University Press.
- Derrida, Jacques (2002). *Writing and difference*. London/New York: Routledge.
- Derida, Žak (1989). *Glas i fenomen: uvod u problem znaka u Husserlovoj fenomenologiji*. Beograd: Istraživačko izdavački centar SSOS.
- Bass, Allan (2002). 'Translator's introduction'. U: Derrida, Jacques (2002). *Writing and difference*. London/New York: Routledge.